

**Kolektif Bilincin Dinsel Referansları: Osmanlı Devleti'nde
Toplum Düzeni Kasame-Nezir-Kefalet, Ekrem Akman, Çizgi
Kitabevi, 2021, ISBN: 9786051966403.**

Osmanlı toplum yapısını müslimler ve gayrimüslimler olarak ikiye ayırmak mümkündür. Müslimler vergi mükellefleri ve vergi mükellefiyeti olmayan askeriler olarak ikiye ayrılırken gayrimüslimlerin daha çok etnik ve mezhepsel olarak kendi içerisinde birbirinden ayrıldığı söylenebilir. Sultanın azimetini ve otoritesini temsil eden idarecilerden, askerlerden ve ulemeden oluşan gruplar (seyfiye, ilmiye, kalemiye, sultan ve ailesi) genel bir ifade ile askerî sınıf olarak tanımlanmıştır. Bu sınıf her türlü vergiden muaf olmakla beraber kazasker divanında yargılamalar yapması ve terekelerin taksiminde rol oynaması bakımından kısmi ayrıcalıklarla donatılmıştır (Sahillioğlu, 1991: 488). Osmanlı toplumunu genel hatlarıyla şehirli, köylüler ve yarı göçebe halde yaşayan konar-göçer taifeleri oluşturmaktadır. Köylüler tarım ile meşgul olarak Osmanlı devletini hem vergi hem de askeri açıdan besleyen en önemli kaynak olarak karşımıza çıkmaktadır. Şehirde ikamet eden ahaliyi ise vergiden muaf olan yönetici takımı, ticaret ile uğraşan esnaf veya diğer meslek grupları meydana getirmektedir. Ticaret ile uğraşan esnaf güruhunun ya da diğer meslek gruplarının da vergi veya vakıflar yolu ile devlete gelir sağladığı söylenebilir. Ticaret ve sanayi ile meşgul olan kesimi ekseriyetle gayrimüslim halk oluşturmuştur (Günay, 2003: 32). Osmanlı devleti için her zaman en tehlikeli ve asayiş bozan zümre konar-göçer tabir edilen aşiretler olmuştur. Nitekim bu aşiretler belirli bir yere yerleşmedikleri gibi devlet bunlardan asker ve vergi temininde de oldukça zorlanmıştır. Kısmi zamanlı hareket halinde olma özelliklerinden dolayı yerleşik halde bulunan ve ekip biçen köylülere mahsul ve hayvan tahribatından adam öldürme ve yaralanmalara kadar birçok hususta zarar vermişlerdir. (Orhonlu, 1987: 39). Bu zararlardan dolayı toprağını terk etmek zorunda kalan köylü devlet gelirlerinin düşmesine, besin kıtlığına ve ekonominin zayıflamasına sebep olmuştur. Osmanlı Devleti özellikle bu kitleleri iskân ederek göç sorununa engel olmaya çalışmıştır ancak bu aşiretler konar-göçer yaşam stillerinden dolayı iskân edildikleri yerlerde ikamet etmemişler ve fırsat buldukları anda firar etmişlerdir. Merkezi yönetim firar etme meselesine çözüm arayışı içerisine girerek aşiretleri kefalete ve nezre bağlayarak engel olmaya çalışmıştır. Bu durumun Osmanlı Devleti'nin klasik olarak adlandırılan döneminden başlayarak devletin dağılma sürecine kadar farklı boyutlarda devam ettiğini söyleyebiliriz.

Tarihçi yazar Ekrem Akman tarafından kaleme alınan, Osmanlı Devleti'nin toplum üzerindeki uygulamalarını ve tesis ettiği düzeni şer'i ve örfi temelde konu edinen eser giriş, dört ana bölüm ve kaynakça kısımlarından oluşmaktadır. Eserin

ilk bölümünde yemin başlığı adı altında yemin kavramının sözlükteki anlamı, fıkhî anlamları ve yeminin uygulanabilirlik zemini ile toplumsal etkilerinden söz edilmektedir. Yazar, geçmişten günümüze kadar hâlâ geçerliliğini devam ettiren yeminin, kamusal törenlerin özellikle dikkatlerden kaçan en önemli faaliyetlerinden biri olarak zikretmektedir. Yeminin bedensel olarak sağ ile meydana getirildiğini ifade eden yazar, yeminin dilsel gücünün ve kutsallığının üzerinde ayrıca durmaktadır. Öyle ki toplum içerisinde yeminin yadsınamayacak ölçüde etkisi büyüktür. Toplumun en küçük yapısını oluşturan aile kavramında dahi iki bireyin birbirine karşı söz vermesi ve ona manevî bir anlam katarak yeminleşmesi üzerine kurulmuştur. Eserde yemin, kişinin sözüne kuvvet vererek maneviyatını kuşatan bir değer olarak vurgulanmıştır. Yazar'a göre hayatın sosyal ve hukukî temelini oluşturan yemin, söz ya da söz verme ile insanın en temel sosyal ilişkisi başlamaktadır. "Söz vermek kadar kişiyi sosyal çevrede ve kendi iç dünyasında bağlayan başka bir insanî faaliyet yoktur" (s. 23). Ona göre yeminini ya da sözünü yerine getirmeme kişinin çevresi tarafından küçük düşürülmesine veya dışlanmasına sebep olurken manevî olarak da kendini rahat hissetmemesini ve vicdan olarak sorumlu hissetmesini sağlayacaktır. Bu anlamıyla kişi kendini manevî olarak huzursuz hissederken toplum içerisinde düştüğü konumdan dolayı gerek itibar gerekse maddî olarak kayba uğrama riski ile karşı karşıya kalacaktır. Yazarın ifadelerine göre kişinin verdiği söz ve bunu tasdik ile yücelten yemin, onun sosyal sermayesi olarak kabul edilmiştir. Bir başka ifadeyle yemine ya da söze yüklenen manevî, sosyal ve psikolojik değerler kişinin toplum içerisindeki statüsünü belirleyen unsurlar olarak gösterilmiştir. Bu bağlamıyla yazarın aslında yemin etmenin inanç ve değerler ile hukukî ve cezai olmak üzere iki yönlü bağlayıcılığı üzerinde durduğunu söylemek mümkündür. Bölümün devamında Osmanlı toplum yapısında yeminin gücü şer'îyye sicillerinde bulunan örnek davalar üzerinden devam etmektedir. Osmanlı mahkemelerinde davalı ile davacının iddiaları üzerinden aydınlatılmayan meseleler yemin üzerinden aydınlatılmaya çalışılmıştır. Eserde kullanılan mahkeme kayıtlarında yeminden nükûl edenler yani yemin etmekten kaçınanlar ya cezalandırılmışlardır ya da dava düşmüştür. Yazarın verdiği örneklerde müslim ya da gayrimüslim fark etmeksizin suçlunun suçunu inkâr ettiği halde ispat edememesi ve yalan yere yemin etmemesi veya davacının iddiasını ispat edemediği halde yalan yere yemin etmemesi o dönemde yemine verilen önemi ve gücünü net bir biçimde ortaya koymaktadır. Bu durum o dönemde kişilerin mahkemelerde asla yalan yere yemin etmediği gibi bir sonucu ortaya çıkarmamaktadır. Nitekim suçunu bildiği halde yemin edenler dava aydınlatıldığı takdirde devlet tarafından gerekli yaptırım ve ceza ile karşı karşıya kalmıştır.

Eserin ikinci bölümünde Kasâme başlığı adı altında kasâme kavramının tanımı, çıkış noktası, amacı ve yöntemi, zaman içerisinde merkez ile taşra arasında meydana getirdiği çatışma ve kasâme uygulaması üzerinden yapılan yolsuzluklar detaylı bir biçimde nakledilmiştir. Yazar tarafından kasâme kavramının Osmanlı Devleti dışında diğer toplum ve medeniyetlerde de benzer

uygulamaların olup olmadığı üzerine bir mukayese yapılarak kavramın uygulanma biçimi üzerine tespitler gerçekleştirilmiştir (Yahudiler, Hitit Kanunları, Cengiz Yasaları örnekleri). Yazar Osmanlı toplum düzeninde kasâmeyi bir güvenlik aracı olarak nitelemektedir. Eserde kasâme, kırsal alanlarda herhangi bir ölüm vakasında o mahale en yakın yerleşim yeri sorumlu kabul edilerek yemin karşılığında ölen kişinin yakınlarına diyet ödetilmesi şeklinde tanımlanmıştır. Yazar kasâme usulünün aslında yeminin özel bir şekli olduğunu vurgulamaktadır. Ona göre Osmanlı devleti bu usul ile ortak mekân kullanıcılarına yine ortak bir sorumluluk yüklemiştir. Böylece meskûn mahalde yaşayan ahali, ortak bir bilinç ile hareket ederek bölgelerinde asayiş ve güvenliği sağlama sorumluluğunu üstlenmişlerdir. Bu durum Osmanlı mahalle sisteminde mahal sakinlerinin bütünleşmesini sağlarken yaşam alanlarının güvenliğini hedefleyen bir uygulama olarak belirlemektedir. Bölümün devamında Osmanlı Devleti'nin fihhi bir mesele olan kasâmeyi devlet lehine nasıl dönüştürdüğüne ayrıntılı bir biçimde yer verilmektedir. Yazarın iddiasına göre kasâme fıkıh kitaplarında yer alan faili meçhul cinayetlerin dışında yaralama, soygun, gasp ve kamu malına zarar verenler için de uygulanmaya başlanmıştır. Devlet faili meçhul olan ve devleti zarara uğratan her türlü durumda kasâmeyi uygulamaya koymuştur. Süreç içerisinde kasâme uygulamasının artık kamu ve devlet malını korumak için bir kanun haline dönüştürüldüğü kaydedilmiştir. Bu bağlamda kasâme fihhi bir çerçeveden daha geniş sınırlara ulaştırılarak şer'i kanunların dışında uygulanmıştır. Yazarın kasâme konusunda dikkatle üzerinde durduğu konu insan mekân ilişkisidir. Devlet otoritesi, yaşadıkları bölge ile mülkün korunması sorumluluğunu kolektif bir biçimde halka yüklemiştir. Eserde hüküm sahibinin, sorumluluğu mekân ve mülk ile ilişkilendirerek bölgelerin korunmasını orada yaşayan insanlara verdiği ifade edilmiştir. Nitekim bu sorumluluk ile halk, bölgesini koruyarak kendi itibarını korumuş olurken devlet ise herhangi bir asayişsizliğe meydan verilmesinin önünü almış olacaktır. Bölümün son kısmına doğru merkez ile taşra arasında kasâme meselesi üzerinden oluşan tartışma kaydedilmiştir. Kasâmenin süreç içerisinde taşra yöneticilerini rahatlattığı kaydedilmektedir. Yazara göre Kasâme özellikle taşrada yeterli kolluk kuvvetinin bulundurulamaması ve faili meçhul olayların aydınlatılamaması durumunda sıklıkla başvuru bir yöntem olmuştur. Tanzimat'tan sonra daha da sıklaşan bu yöntemde artık taşra yöneticileri meydana gelen olayları aydınlatmamaya başlamış ve direkt kasâme uygulamasını gerçekleştirme yoluna gitmiştir. Kasâme uygulaması amacının dışına çıkarılmaya başlanmıştır. Bu sebepten dolayı merkez ile taşra arasında bir tartışma ortamının oluştuğu görülmektedir. Mühimme defterlerinden verilen örneklerle kasâme ile ilgili oldukça somut verilerin eserde aktarıldığı söylenebilir.

Eserin üçüncü bölümünde Nezir başlığı adı altında nezir kavramının anlamı, fihhi rolü ve önemi, Osmanlı Devleti'nde nezrin çerçevesinin genişletilerek toplum üzerindeki uygulamalarından bahsedilirken nezrin şer'i zeminden kaydırılarak örfi hukuk sistemi içerisine nasıl entegre edildiği gibi soruların

cevapları aranmaktadır. Yazarın iddiasına göre Osmanlı Devleti temelde bu kavramı yine asayiş ve güvenliği sağlama amacıyla dönüştürmüştür. Eserde nezir kavramı (Türkçe adak) fıkhi anlamıyla Allaha karşı bir söz verme ve verdiği sözü yerine getirme ya da kişinin kendisine vacip olmayan bir hususu vacip kılması olarak addedilirken Osmanlı devleti bu kavramı kendi içerisinde genişleterek artan asayişsizlik ve güvensizlik ortamı, eşkıyalık vakaları, aşiretleri yerleştirme politikaları gibi durumlarda halkın bunlara yardım etmemesi ve devletle çalışmaları için bir tür önlem aracı olarak kullanmaya çalışmıştır. Bu anlamıyla yazar iddiasını destekleyerek nezir kavramının asli anlamından uzaklaştırılıp vicdani bir sorumluluktan kanun gereği bir çeşit devlet ile halk sözleşmesine dönüştürüldüğünü vurgulamaktadır. İbadet formunda yapılan nezir Osmanlı Devleti'nde asayiş ve emniyet formatına dönüştürülerek halk ile devlet arasında zorunlu bir sözleşme (cebîr) haline getirilmiştir. Bunun yanı sıra yazar fıkhi anlamda nezirde verdiği sözü yerine getirmeme hususunun mevcut olduğunu bildirmektedir. Birey sözünü yerine getirmediği takdirde verdiği sözün ya da ettiği yeminin kefareti yoksullara verir. Kişi bunu yapıp yapmamada serbesttir (müstehab) bu husus onun kendisi ile kutsalliyeti arasında kabul edilen bir durumdur ancak Osmanlı Devleti'nde halk ile yapılan anlaşmanın bozulması durumunda halk, devletin nezrederek yüklediği meblağı yine devlete ödemekle yükümlendirilmiştir. Yazar bu durumu Şeyh'ül İslamlar fetvaları ile destekleyerek Osmanlı Devleti yöneticilerinin icazet alamamalarına rağmen dini bir kavram olan nezrin kuralları üzerinden meşruiyet kazanıp ahaliye ceza kesme yoluna gittiklerini belirtmektedir. Halk, fermanlara uyulacağına dair nezre bağlanarak aslında nezrin fıkhi anlamı olan uyarmanın (korkutmak), yemin ile bütünleştirildiği vurgulanmaktadır. Böylece ahalinin emirlere karşı gelmekten sakındırılması amaçlanmıştır. Eserin bu bölümünde tam olarak bu vicdani yükümlülüğün etimolojik ve fıkhi sınırlarının yanı sıra devletçe nasıl kanuna dönüştürüldüğü ve nasıl uygulandığı evraklar üzerinden ortaya konulmaya çalışılmıştır. Yazar evraklar üzerinden halk ile devlet arasında yapılan sözleşmede aslında halkın kendi iradesiyle yaptığı şeklinde gösterilen nezre bağlanmayı açık bir şekilde devlet tarafından zorla yaptırıldığını ortaya koymaktadır. Nitekim eserde örnek olarak sunulan evraklarda süreç içerisinde nezir uygulamasının ahaliye artık bir zulüm ve baskı aracı olduğunu gösteren deliller de ortaya konmuştur.

Eserin dördüncü bölümü Kefalet başlığı adı altında şer'i hukuk ile örfi hukukun oluşumları, yapıları ve farklılıkları ele alınmaktadır. Kefaletin fıkhi anlamda ne olduğundan Osmanlıda hangi hususlarda uygulandığına kadar ayrıntılı bilgi sunulmuştur. Eserde anlam itibarıyla başkasının işini üstlenmek, başkasının görevini yüklenmek ve onun yerine yapmak gibi manalara gelen kefaletin fıkhi içeriği ise bir çeşit akit olarak değerlendirilmiştir. Yazara göre akdin en önemli şartı karşılıklı rızanın esas olmasıdır. Taraflar arasında zorlama olmaması ve hür irade gerekmektedir. Osmanlı Devleti kefaletin fıkhi anlamının sınırlarını genişleterek kontrol aracına dönüştürmüştür. Bireyler birbirlerine kefil

kılarak her fert kefil kılındığı kişiden sorumlu tutulmuştur. Yazarın iddiasına göre bu uygulama devlet içerisinde bir tür bilgi toplama merkezine dönüştürülmüştür. Devlet kefalet sistemini toplumda şüpheli bulunan kişiler ve kurumlara sirayet edebilme aracı olarak kullanmaya çalışılmıştır. Ayrıca eserde devletin mahallelerde, köylerde daha sonra şehirlerde güvenlik ve kontrol için kefalet defterlerini tutturması bu işlemin zamanla kurumsal hale geldiğinin en önemli delili olarak gösterilmiştir. Ahali bu defterler üzerinden takip edilmeye başlanmıştır. Bölümün son kısımlarına doğru Osmanlıda kefaletin amacı reaya hakkında yeterli bilgiye sahip olunması, iktidarın gücünü etkinleştirmek istemesi ve toplumun en alt katmanlarına kadar nüfuz edebilme politikası şeklindeki iddia üzerinden tartışma yürütülmektedir. Bu iddianın kefalet defterlerinin tutulmasıyla ve kurumsal bir hale dönüşmesiyle temellendirildiğini söyleyebiliriz. Yazara göre kefaletin kullanım amaçlarından bir diğerinin ise hareketli grupların oluşturduğu tehlikenin önünü alabilmek olarak görülmektedir. Bu kitlelerin hareket etmemesi ve yerleştirildikleri bölgelerden ayrılmamaları için kefaletle yaptırım uygulanmıştır. Bunun dışında kefaletin nezirle beraber uygulandığına dair detay göze çarpmaktadır. Tanzimat'a kadar kefalet sözleşmesine uymayanlar yine fıkhi bir terim olan nezirle yaptırıma tutulmuşlardır. Böylece ahalinin devletle işbirliği mecburiyeti artarken güvenliği sağlama adına fıkhi kavramların meşrulaştırıcı zemininden faydalanılmıştır. Kefalet, Osmanlı Devleti'nin son dönemine kadar bir kontrol aracı, toplumsal bir sorumluluk, suçluları suçsuzlardan ayırmak ve ahaliyi devlet safına çekerek merkezi gücün sistemine dahil etmek üzere uygulanmıştır.

Genel itibarıyla söz konusu çalışmada başarılı bir eser ortaya konulduğu söylenebilir. Eser sürekli olarak genel geçer ifadelerle tanımlanan Osmanlı toplumunun içyapısını yansıtmaması bakımından literatürdeki önemli bir boşluğu doldurmaktadır. Osmanlı Devleti'nde bazı dini kavramların sınırları genişletilerek devlet lehine kullanıldığı evraklar üzerinden ortaya konulmaktadır. Bu durum daha çok devletin güvenliği amacıyla ifa edildiyse de bazı durumlarda halka zorla yaptırıldığı görülmektedir. Bu bağlamda Osmanlı Devleti'nin devlet çıkarları doğrultusunda uyguladığı sistemin zamanla yöneticiler tarafından suiistimal edildiği ve halka eziyet boyutlarına varan uygulamalara dönüştürüldüğü söylenebilir. Eser bu anlamıyla kimlik farkı gözetmeksizin dönemin portresini yansıtmaktadır. Literatür kısmında arşiv evraklarının kullanılması iddiaların sağlam temeller üzerine kurulmasını sağlamıştır. Ayrıca belgeler kullanılırken evraklarda geçen birtakım Arapça ve Farsça kavramların günümüz açıklamalarıyla nakledilmesi dilin akışkanlığı ve metni anlam bakımından bütünlüklü bir hale getirmiştir.

Kaynakça

Günay, Ü. (2003). XV. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Sosyo-Kültürel Yapı, Din ve Değişme. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 1 (14), s. 21-47.

Orhonlu, C. (1987). Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretlerin İskân. İstanbul: Eren Yayıncılık.

Sahillioğlu, H., (1991). Askeri. Diyanet İslam Ansiklopedisi, 3, s. 488-489.

Muhittin Rahmi Akbulut,
Mardin Artuklu Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü,
Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi,
rahmiakbulut22@gmail.com,
ORCID ID: 0000-0002-1974-3520.